

рение образа жизни современной молодежи : материалы международной научно-практической online-конференции, Витебск, 6 декабря 2019 г. / Витеб. гос. ун-т ; редкол.: М. А. Слемнев (гл. ред.) [и др.]. – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2019. – С. 41–43.

2. Хазанава, К. Л. Славянскі сінкрэтызм у мове фальклору Гомельшчыны / К. Л. Хазанава // Ценностные ориентации и историческое сознание населения белорусско-российского приграничья: материалы международной научно-практической заочной конференции, Витебск, 2 февраля 2017 г. / Витеб. гос. ун-т; редкол.: И. М. Прищепа [и др.]. – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2017. – С. 206–209.

3. Хазанава, К. Л. Вобразны паралелізм у фальклору Гомельшчыны / К. Л. Хазанава // Известия Гомельского государственного университета имени Ф.Скорины. – 2017. – № 1 (100). Гуманитарные науки. – С. 123–127.

4. Хазанава, К. Л. Стылістыка азначальных канструкцый у загадках Гомельшчыны / К. Л. Хазанава // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – 2022. – № 1 (130). Гуманитарные науки. – С. 159–162.

5. Хазанава, К. Л. Фігуры паўтору ў мове народных прыпевак Гомельшчыны / К. Л. Хазанава // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі. Вып. 31 / Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск: Права і эканоміка, 2022. – С. 402–411.

УДК 811.161/3'367.4-26'04.16

**ДАДАНЫЯ ДАПАЎНЯЛЬНЫЯ СКАЗЫ
Ў СТАРАБЕЛАРУСКАЙ МОВЕ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ “АПОВЕСЦІ АБ БАВЕ”)**

Ярмоленка Э. В., канд. філал. навук, в.н.с.

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры
НАН Беларусі
Мінск, Рэспубліка Беларусь*

Анатацыя: у артыкуле разглядаецца функцыянаванне даданых дапаўняльных сказаў у “Аповесці аб Баве” (каля 1580 г.). Увага

звернута на асаблівасці размяшчэння даданных дапаўняльных частак у складаназалежных сказах, на злучнікі і злучальныя словы, якія служыць для далучэння даданных дапаўняльных сказаў да галоўных.

Ключавыя словы: старабеларуская мова, гістарычны сінтаксіс, даданыя дапаўняльныя сказы, падпарадкавальныя злучнікі, злучальныя словы.

SUBORDINATE ADDITIONAL SENTENCES IN THE OLD BELARUSIAN LANGUAGE (ON THE MATERIAL "THE TALE OF BOVA")

Ermolenko E. V., leading researcher, Ph.D (in Philology)

*Center for Research of Belarusian Culture, Language and Literature of
the National Academy of Sciences of Belarus
Minsk, Republic of Belarus*

Summary: the article examines the functioning of subordinate additional sentences in the "Tale of Bova" (about 1580). Attention is drawn to the peculiarities of the location of subordinate complementary parts in compound sentences, conjunctions and connecting words that serve to attach subordinate additional sentences to the main ones.

Keywords: historical syntax, subordinate complementary sentences, Old Belarusian language, subordinate conjunctions, connecting words.

“Аповесць аб Баве” дайшла да нас у так званым Пазнанскім зборніку (каля 1580 г.), дзе займае аркушы 129–171 [гл.: 2, с. 163–164]. Па сваім змесце, сюжэце і кампазіцыі тэкст узыходзіць да чацвёртай кнігі “Каралевічаў Францы” (італьянскі раман XV ст.) [1 с. 26]. Існуе меркаванне, што рыцарскія раманы на беларускую мову маглі быць перакладзены ў 40-я гады XVI ст. пры вялікакняжацкай канцылярыі [гл.: 2, с. 165; 3, с. 67].

У дадзеным артыкуле разгледзім функцыянаванне ў тэксце “Аповесці аб Баве” даданных дапаўняльных сказаў.

Даданыя дапаўняльныя сказы функцыянальна аднародныя з аб’ектам простага сказа, абазначаюць аб’ект дзеяння дзеяслова галоўнага сказа [5, с. 540]. У складаназалежным сказе даданая дапаўняльная частка адносіцца да слова са значэннем маўлення, думкі, успрымання, пачуцця. У “Аповесці аб Баве” даданыя

дапаўняльныя сказы звычайна адносяцца да дзеясловаў, што можна размеркаваць на наступныя групы:

1) дзеясловы, якія абазначаюць перадачу інфармацыі (звязаны з семантыкай паведамлення, выказвання, гаварэння, маўлення): *гаворыти, жаловатися, мовити, поведати, просити, прыказати, прыпеваити, пытати* і інш.: втекь и почал верещати, поведаячы, иж Бово утекь, деветнадцати стявшы (147)¹; и почал его Бово пытати, што гаворыл Маркобрун (158); а сам ... пошел до своего войска и почал поведати, якь ся з Бовом змирыл, абы кождый ведал, и якь своего сына у поруцэ дал (167);

2) дзеясловы, якія абазначаюць успрыманне аб'екта, інфармацыі: *видети, выслухати, гледети, послышати, почувти, увидети, слухати, чути* і інш.: И зсяя Пулькань шоль до ложницы, где княже спало изь своею жоною, и почувль, што княже гаворыть жоне, якь с королемь умовил и якь собрал сто юнаков (159); А витези и юнацы слухали до конца, што она прыпевала (169);

3) дзеясловы, якія абазначаюць разумовую дзейнасць, унутраны стан, пачуцці: *ведати, верыти, внимати (мнимати)* “думаць, меркаваць, лічыць”, *доведатися, жедати, знати, надеватися* “спадзявацца”, *познати, простити* і інш.: если ми не верыш, што я говору, вели мя осадит у темницу до тог[о] часу, поки ся того добре доведаш (129); Витезь Бово внималь, иж бы то корол Арменил (143); И доведалься того солдан, иж Бово утек (147).

У “Аповесці аб Баве” даданыя дапаўняльныя сказы адносяцца таксама да безасабова-прэдыкатыўных слоў: Пане, не дивно, што я плачу (151); Не дивно то, што конь мене позналь (152).

Традыцыйна даданыя дапаўняльныя сказы размяшчаюцца пасля галоўнага сказа [гл.: 7, с. 314]: И прыказаль, абы войско збиралося (160); ты даеш ми знати, иж не могу от тое раны выздоровети (165). У сярэдзіне галоўнага сказа даданы дапаўняльны сказ размяшчаецца тады, калі ён адносіцца да дзеепрыслоўя або дзеяслова, што ўваходзіць у шэраг аднародных членаў: Видечы то княже, што иначей не може быти, ку тому прызволил и послал по свои два сыны (159); А Друженна чула, што Бово вернулся у свой город

¹ Ілюстрацыйны матэрыял падаецца па выданні: [1, с. 589–628]. У дужках указаны нумар рукапіснай старонкі.

Антонию и якъ помстил смерти отца своего, и не мела своего живота, если не найдеть своего пана Бова (168).

Даданя дапаўняльныя сказы могуць быць размешчаны непасрэдна пасля слова, да якога адносяцца: Мною тебе послалъ по здравление и прыязнь и жадае, абы еси ему дал прощене от смерти сына своего Лукапера (129), а могуць аддзяляцца ад яго іншымі членамі сказа: А Друженъна почала поведати все по раду, якъ ее Бово украл у Маркобруна, нарадившыся пелгрымом, и якъ ся с Пулканом бил а ни один другого не добыл, и они ся змирыли (157); Коли видель Терыз, што Бово зменился, и рече (165); и буду жаловатися отцу, што мя еси хотель кгвальтовати (138).

Вьяўлены выпадкі ўжывання даданага дапаўняльнага сказа ў прэпазіцыі да галоўнага: Храбрыниче, хто твой отец, хто ли твоя matka, поведай ми (136).

Даданя дапаўняльныя сказы далучаюцца да галоўных пры дапамозе падпарадкавальных злучнікаў і злучальных слоў.

Сярод злучнікаў, якія далучаюць даданую дапаўняльную частку да галоўнай у “Аповесці аб Баве”, па частотнасці выкарыстання вылучаюцца злучнікі *ижъ*, *што*, *якъ*: бо знаю, иж его Махомет обернетъ у нашу веру (146); а он мнимал, иж его конь хочеть забити (152); Если ми того посэльства не справишь, роздеру на себе вси шаты а буду мовити княжати, што мя еси зачепал (129); Коли она чула, што он не з малог[о] роду, прытекшы к нему и трежды его поцаловала сладко (140); Додон ... ехал у Францыю къ королю Пипину и жаловался ему, якъ его витез Бово выгнал зъ его державы (166).

У старабеларускіх пісьмовых помніках сярод падпарадкавальных злучнікаў пры выражэнні аб’ектных адносін, па назіраннях даследчыкаў, найбольш частотны злучнік *ижъ* [6, с. 99]: На думку Я. Ф. Карскага, у старабеларускую пісьменнасць злучнік *ижъ* “мог перайсці наогул са старажытнарускіх твораў... жывой беларускай мове *ижъ* зусім не вядома; нельга паручыцца за тое, што яно было вядома і гутарковай мове старой; магчыма, яно складала толькі асаблівасць кніжнага маўлення, якая развілася не без уплыву польскай мовы... і заходзіла і ў жывое маўленне” [4, с. 475].

Злучнік *ажъ* для сувязі даданай дапаўняльнай часткі з галоўнай выкарыстаны ў “Аповесці аб Баве” двойчы: И он, взявши лист, прочол, ажъ пишетъ (165); почал перед себе гледети, и увидел на одном поли, аж стоитъ один дуб (144).

Злучнікі *если, ли* могуць уводзіць даданыя дапаўняльныя сказы, у якіх утрымліваецца ўскоснае пытанне: *И якъ слуги к ним прышли, почали ихъ купцы пытати, есть ли тут король арменейский* (135); *3 витеземъ Бовом я хочу змирится, але не вемъ, если он похочеть* (142).

Даданыя дапаўняльныя сказы, далучаныя злучнікамі *абы, ижбы, штобы, якобы*, абазначаюць не рэальныя, а магчымыя факты і падзеі [7, с. 320]: *король Додон Маганецкий тое нocy видель во сне, якобы Бово у зброи проколол ему серцэ и утробу* (133); *И собралъ ихъ добрыхъ шестдесят, и запысегалъ ихъ на Эвангелеи, абы Бова у коморе на постели забили* (143); *и мнимал, ижбы тые лвы зъели Друженну и дети* (161); *Коли то лекар идетъ лечыти ран, не любить, штобы его жонка стретила* (165). Паясняльна-мадальныя злучнікі надаюць сказам дадатковыя сэнсавыя адценні пабуджэння, пажаданасці і пад.: *а ты того пилнуй, штобы онъ не въ зброи прышол* (143); *Я хочу, штобы ты вбегъ* (146).

Пры дзеяслове *послати* з семантыкай паведамлення зафіксавана ўжыванне даданага дапаўняльнага сказа са злучнікам *абы*: *панъна Друженна послала по него, абы шоль к ней у ложницу* (137); *Витез Бово того жъ часу послалъ по всехъ своихъ земляхъ, абы прышли зброины на конех* (168).

Сярод злучальных слоў, якія далучаюць даданыя дапаўняльныя сказы да галоўных, адзначым ужыванне ў “Аповесці аб Баве” пытална-адносных займеннікаў (*хто, што* і інш.) і прыслоўяў (*куды, откуле* і інш.). Злучальныя словы з’яўляюцца членамі даданага сказа, даданыя дапаўняльныя сказы адносяцца да выказніка галоўнага сказа: *“Пане, кажы, што ти треба?”* (136); *Бог ве, не вемъ, чого плачете* (158); *И прыскочыли многие сарацэни и ухватили Бова, и завезали ему назад руки и вкинули ему на очы хусту, абы не видель, куды его ведутъ* (144).

Даданыя дапаўняльныя сказы могуць тлумачыць апорнае слова непасрэдна або праз суадноснае слова (указальны займеннік) у галоўным сказе, параўн.: *И видел, што его Додон несеть, и почал кликати ... говоречы: “Юначе! Верни его опят, хочэмъ его откупити! Озми за него, што хочеш!”* (133); *Учыни над ним, што хочешъ, або вели его обесити* (143); *Видел то Симбальдо, што Додон взял Бова, и от великое жалости сомлел и не мог ни з места рушытиса от седла* (133).

Такім чынам, у “Аповесці аб Баве” адлюстравана традыцыйнае выкарыстанне даданых дапаўняльных сказаў: звычайна яны размяшчаюцца пасля галоўных сказаў, адносяцца пераважна да дзеясловаў з семантыкай перадачы і ўспрымання інфармацыі, разумовай дзейнасці, эмоцый і пачуццяў, далучаюцца да галоўных сказаў пры дапамозе падпарадкавальных злучнікаў і злучальных слоў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Беларускія Александрыя, Троя, Трышчан...: перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стст. / уклад., прадм., камент. А. Бразгунова. – Мінск: Беларуская навука, 2009. – 736 с.
2. Бразгуноў, А. У. Перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVI стагоддзяў / А. У. Бразгуноў. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – 302 с.
3. Кавалёў, С. Рыцарскі раман у беларускай літаратуры / С. Кавалёў // *Acta Albaruthenica*. – 2005. – № 5. – С. 57–69.
4. Карский, Е. Ф. Белорусы / Е. Ф. Карский. Т. 2: Язык белорусского народа: Вып. 2: Исторический очерк словообразования и словоизменения в белорусском языке; Вып. 3: Очерки синтаксиса беларускага языка. – М.: Изд-во Акад. наук СССР. – 518 с.
5. Ломтев, Т. П. Очерки по историческому синтаксису русского языка / Т. П. Ломтев. – М.: Изд-во Московск. ун-та, 1956. – 596 с.
6. Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков. Сложноподчиненное предложение. – М.: Наука, 1973. – 390 с.
7. Стеценко, А. Н. Исторический синтаксис русского языка / А. Н. Стеценко. – М.: Высш. школа, 1972. – 360 с.